

Динозаври, кобри и варани – изкопаемите влечуги от България

Златозар Боев

Голям стрелец
(синурник) (*Dolichorhis
caspius*) – най-голямото
съвременно влечуго в
България

Изненадващо или не – в нашата страна към началото на 2014 г. са известни почти 70 палеонтологични находища, в които учените са открили останки от изкопаеми влечуги! И друго: тези останки доказват разпространението на над 60 вида от 13 рода, 12 семейства и... 6 разряда на този удивителен клас – Reptilia.

Времевият обхват на тези ценни съкровища за науката е от късната юра (157,3 – 152,1 млн. г.) до късния холоцен, т.е. почти до нашето съвремие.

Добре известно е, че съвременната херпетофауна на България е сред най-богатите в Европа. Днес тя наброява 37 вида: костенурки (Testudines) – 6 вида, люспести (Squamata) – 13 вида гущери (Sauria) и 18 вида змии (Serpentes). В миналото обаче тя е била неколkokратно по-богата! Точно за това е тази статия. Повечето събрани данни в нея се съобщават за първи път.

Фосилната и субфосилната летопис на влечугите у нас е слабо проучена. Все пак не можем да не отбележим

на първо място намирането съвсем неотдавна (2010 г.) на първите останки от динозаври в България! Намереният хагрозавър, макар и растителнояден и с доста зле запазени костни останки, е първото доказателство, опровергаващо господстващото допреди няколко години погрешно схващане, че в България доказателства за разпространението на динозаври не може да се намерят, защото по времето на тяхното

<u>Еон</u>	<u>Ера</u> Продължителност	<u>Период</u>	Начало в млн. г.
<u>Фанерозой</u>	<u>Неозой</u> 65,5 млн. г.	<u>Кватернер</u>	2,0
		<u>Неоген</u>	23,03
		<u>Палеоген</u>	65,5
	<u>Мезозой</u> 185,5 млн. г.	<u>Креда</u>	145,5
		<u>Юра</u>	199,6
		<u>Триас</u>	251,0
	<u>Палеозой</u> 291 млн. г.	<u>Перм</u>	299,0
		<u>Карбон</u>	359,2
		<u>Девон</u>	416,0
		<u>Силур</u>	443,7
		<u>Ордовик</u>	488,3
		<u>Камбрий</u>	542,0

Опростена геохронологична таблица на фанерозоя

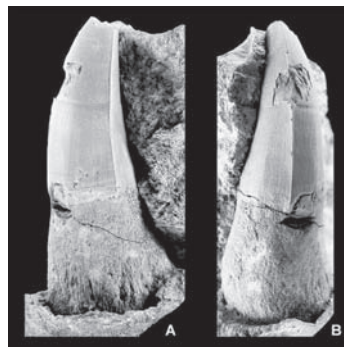
съществуване земите ни са били залети от море.

Като стана дума за море, нека споменем и няколкото находки на къснокредни мозазаври. От едрите влечуги, обитаващи и водната среда, у нас са открити и крокодили, плезиозаври и ихтиозаври. На сушата най-едрият известен понастоящем у нас влечуга са били хадрозаврите и гигантските сухоземни костенурки.

Какво е оцеляло в земните пластовете на България от мезозойската ера – „ерата на динозаврите“? Накратко ще представим тези удивителни животни в хронологичен ред, започвайки от най-древните. За мезозойските влечуги в България знаем от на-

Орнитомимозавър (Ornithomimosaurus sp. indet.) – лява раменна кост, заден изглед. Пещера Лабиринта (Врачанско)

Хофманов мозазавър (Mosasaurus hoffmanni) – зъб от долната челюст. Изглед от външната страна (А), изглед от вътрешната страна (В). Пещера Лабиринта (Врачанско)

Реконструкция на „български орнитомимозавър“

мереното в 11 палеонтологични находища. Най-многобройни сред останките са нахождките на мозазаври. Най-малкият мозазавър – *Carinodens belgicus*, в България е открит

през 1963 г. от палеонтолога Васил Цанков. От находище от късна юра до гара Орешец (Монтанско) са намерени прешлени от гръбначния стълб и няколко ребра и други кости, определени от Петър Бакалов като *Sauropterygia* – плезиозавър (*Plesiosaurus* sp.).

И разбира се – динозаврите: край селата Драшан и Бресте (Врачанско) през 1985 г. са събрани останки отпреди 66 – 63 млн. г. (горен маастрихт – самият край на късна креда) от първите български динозаври – тероподни гущеротазови динозаври от подразреда на орнитомимозаврите (*Ornithomimosauria*), както и ихтиозаври (*Ichthyosauria*). Там в същата пещера (Лабиринта) са намерени и останки от мозазаври – 5 кости, сред които и една долна челюст заедно със зъбите, лъчева и лакътни кости, фаланги от пръстите, както и 10 прешлена. Мозазавърът е определен като *Mosasaurus* cf. *hoffmanni*, но наред с него са определени и останки от друг вид мозазавър, от еласмозауриден плезиозавър и втори плезиозавър. Тук само напомняме, че плезиозаврите, както и мозазаврите, ихтиозаврите и птерозаврите (летищите „гушери“) не са динозаври. И все пак – може би най-интересно е намирането на част от раменна кост на левия крак на *Ornithomimosaurus*. За нея португалският палеонтолог Октавио

Скелет на хадрозавровия едмонтосавър (*Edmontosaurus regalis*)

Матюс и Нега Мочурова-Декова смятат, че първоначално е фосилизирала на сушата, след което находката е попаднала в морски маастрихтски отложения. От други изследователи се изказват предположения, че българският орнитомимосавър в някаква степен е бил родствен с орнитомимосавърите от Азия като *Gallimimus*-а или още по-примитивния *Siornithomimus*.

Но има и още: в Лабиринта са намерени и долен край от бедрената кост на левия крак, голям пищял от десния крак, проксимален край на дясната ключица и втора метатарзална (стъпална) кост на левия крак, метакарпални (киткови) кости и др. Всички те са отнесени към орнитоподен динозавър от групата на хадрозаврите. Находките са от дребни екземпляри и не

може да се твърди с категоричност дали са на млади или възрастни индивиди от дребен вид. Хадрозаврите са били широко разпространени из цяла Европа и Азия и се смята, че са били доминиращите тревопасни динозаври в Евразия в края на маастрихта. Хадрозаври са намерени дори и в ... Антарктида!

В България мозазаври са открити и в още няколко места – до с. Крета (Плевенско) от късен маастрихт, до с. Върбешница край Мездра и до Никопол. Мозазаврите от кариерата до с. Върбешница са първите морски влечуги, открити в... Стара планина. Впрочем в Стара планина има и десетки находища на... корали. Националният природонаучен музей съхранява уникална колекция от тези морски животни, създаде-

Гигантски мозазавър (*Mosasaurus giganteus*). Реконструкция от чешкия художник-анималист Zdeněk Burian

на от известния коралист и палеонтолог Васил Златарски. „Морски влечуги“ са съобщени и от находища край селата Рибен и Комарево (Плевенско). От късен маастрихт до Сомовит са намерени останки от 4 вида мозазаври – *Leiodon* (*Liodon*) *anceps*, *Mosasaurus giganteus*, *Globidens fraasi*, *Mosasaurus* sp., както и от крокодилоподобния морски хищник – гирозавъра *Dyrosaurus phosphaticus*.

Преминаваме към неозойските влечуги. Техните находки у нас са несравнимо по-многобройни. От палеогена в България има 3 находища, а от неогена – 16. При с. Николаево от късен еоцен (преабон) през 1983 г. е описана костенурката *Trionyx* (*Amida*) *capellini bulgaricus*. От находища до с. Брежани и с. Ораново (днес квартал на Симитли) (Благоевградско) от среден-късен олигоцен са съобщени сухоземни кос-

Гигантска сухоземна костенурка (*Geochelone* sp.) – фрагмент от карапакса от лявата страна

тенурки – *Testudo* (*Protestudo*). Костенурки с меки коруби от рода *Trionyx* са съобщени и от находище до с. Синаговци (Видинско) от миоценски отложения, а сухоземни кос-

Гигантска сухоземна слонска костенурка (*Geochelone elephantopus*)

Проф. д.б.н. Златозар Боев работи в Националния природонаучен музей при БАН. В момента завежда отдел „Гръбначни животни“. Създава палеоорнитологията като научно направление в България. Изгражда най-богатите в Югоизточна Европа колекция от фосилни (неогенски и плейстоценски) и субфосилни птици, сравнителна остеологична колекция от рецентни птици и научна библиотека по палеонтология и еволюция на птиците.

тенурки – от находище в ТЕЦ „Марица – Изток“ от олигоцен-миоцен. В късномиоценското находище до Хаджидимово палеонтологът Димитър Ковачев е събрал находки от турол-меот от големи изкопавани сухоземни костенурки и змии.

Много фрагменти от пластрона и карапакса на сухоземни костенурки с месинска, валезка и туролска възраст (късен миоцен) са намерени до с. Станянци до Годеч от палеонтолога Мадлен Бьомер. Край с. Нова Надежда (Хасковско) във възглищни мини са открити части от черепа и поскраниалния скелет на алигатора *Diplosynodon levantinicum*, съобщени през 1963 г. Край ямболското село Тенево е намерено едно от най-големите сухоземни влечуги в България – гигантска костенурка, открита от зоолога Георги Рибаров

и определена като *Geochelone* sp. от херпетолога Андрей Стоянов. Тя е далечен роднина на известните костенурки от Галапагоските острови и остров Алдабра.

От района на с. Калиманци (Санганско) са известни поне 3 миоценски костенурки – две сухоземни (*Testudo* (*Protestudo*)) и *Testudo* cf. *antigua*), една водна (*Clemmysopsis sopronensis*), всичките събрани от Д. Ковачев. При с. Кромидово (Благоевградско) в туролски отложения е намерен непълен карапакс на костенурката *Testudo* aff. *marmorum*. Неопределена костенурка с миоценска възраст е намерена от Д. Ковачев и при с. Ковачево (Старозагорско). В късномиоценското находище при с. Горна Сушица (Санганско) са открити останки от варани (сем. *Varanidae*) – отдавна изчезнали от пределите на европейския континент.

От плиоцена – последния период преди кватернерната епоха, в която живеем, в България са известни 8 находища на фосилни влечуги. Останки от плиоценски крокодил са намерени до Раднево (Старозагорско). В известното находище „тухларните фабрики“ в Южния парк в София през 1910 – 1914 г. са били намерени няколко останки от водни костенурки, впоследствие определени от херпетолога Николай Цанков като обикновена водна костенурка *Emys* sp. (aff. *orbicularis*). В разрушената ранно-плиоценска пещера до с. Муселиево (Никополско) от среден русцин с възраст около 3,3 – 3,1 млн. г. са намерени останки от карапакса на сухоземна костенурка и прешлени от змии. В Националния природонаучен музей през 1995 г. бяха донесени от строители на жилищна сграда в софийския кв. „Лозенец“ костни щитчета от корубата на сухоземни костенурки, датирани впоследствие като русцин (5,0 – 4,5 млн. г.). От находището край велинградското село Дорково с почти същата възраст са

открити останки от водна змия (*Natrix*), а Н. Цанков е намерил и доказателства за някогашното разпространение на кобрите (сем. Elapidae) у нас.

В широко известното късноплиоценско находище в местността Карната до с. Долно Озирово (известно като находище „Вършец“, понеже е недалеч от града) с възраст среден вилафранк (2,3 – 2,5 млн. г.) са намерени останки от 8 вида люспести влечуги и една сухоземна костенурка (*Testudo graeca/hermanni*). М. Бьоме сред събраните находки открива и останки от 3 вида змии от семействата на смоковете (Colubridae – водна змия), отровниците (Viperidae) и бoidните (Boidae – пясъчна боа (*Eryx*) и 2 вида гущери от родовете *Lacerta* (същински гущери) и *Eremias* (стенни гущери). В това находище Н. Цанков е открил и първите в България останки от варани.

В другото подобно (но малко по-„младо“) находище от кариерата Козяка до Сливница от късен вилафранк (късен плиоцен) отпреди 1,85 млн. г. са намерени фосили гущери и змии – смокове (Colubridae) и водни змии (Natricinae), както и кобри (Elapidae).

С кватернерна възраст у нас са общо 34 находища на влечуги, от които 2 са от ранен плейстоцен, 1 от среден плейстоцен и 7 от късен плейстоцен. Останалите 24 находища са с холоценска възраст, т.е. от последните 12 000 години. Сухоземни костенурки с ранноплейстоценска (ваалменан) възраст (1,2 – 1,0 млн. г.) са намерени от околностите на с. Кунино. Същински гущери са открити в пещерата Царева църква до с. Зелениграз (Трънско). От среден плейстоцен в кариерата при с. Върбешница полският херпетолог Збигнев Шинглар е открил останките на 8 вида змии – голям синурник (*Dolichophis caspius*), медянка, подобна на съвременната (*Coronella austriaca*), смок

мишкар (*Elaphe longissima*), ивичест смок (*Elaphe quatuorlineata*), леопаргов смок (*Zamenis situla*), котешка змия (*Telescopus* sp.), водна змия и неопределена до вид отровница (*Vipera* sp.). Така че е добре да се знае, че повечето от змиите, които срещаме из тревите и камънаците в природата на България, са допъзели до нашите земи много преди ние да сме ги заселили!

В известната пещера Бачо Киро, наричана още Малката пещера, до Дряново, от Вюрм (среден палеолит) отпреди 50 000 – 10 000 г. са намерени останки от ливаген гущер (*Lacerta agilis*), зелен гущер (*L. viridis*), медянка, жълтоуха водна змия (*Natrix natrix*) и вероятно от усойница (*Vipera berus*). Всичките са установени от полските херпетолози М. Млинарски и З. Шинглар, работили в пещерата в българо-полски археологически разкопки.

В Голямата пещера при Велико Търново бележитият наш праисторик – археологът Рафаил Попов, сред късноплейстоценските наслаги е събрал останки от гръцка костенурка (*Testudo graeca*). Със същата възраст са и намерените в друго находище до с. Муселиево останки от змии – прешлени, събрани от геолога Георги Христов.

В скална ниша на Магарското плато до с. Магара зоологът Иван Митев е събрал останки от сухоземни костенурки и гущери. З. Шинглар при с. Стоилово намерил прешлени от голям синурник, ивичест смок, жълтожуха водна змия и пепелянка (*Vipera ammodytes*). В пещерата Козарника (или Сухи печ) до гара Орешец от Вюрм екип, ръководен от археологът Николай Сираков, намира многобройни останки от гущери и змии с възраст 26 000 – 19 000 г., останали неопределени.

От скална ниша до река Черни Лом до с. Широково (Русенско) И. Митев, изучавайки хранителните остатъци от жертвите на бухал (*Bubo bubo*), попаднал

и на многобройни останки от сухоземни костенурки, гущери и змии от ранен холоцен. Сухоземна костенурка присъства и в останките отпреди 6000 г. от неолитното селище при с. Малък Преславец (Силистренско). В Зелениградската пещера са намерени кости от крехар, едър смък, гребен смък, водна змия и гр. В потъналото на 12 метра дълбочина енеолитно селище в Созополския залив от края на 5 – началото 4 хилядолетие пр.Хр. са намерени обикновена водна костенурка и гръцка костенурка.

Останки от сухоземни костенурки, гущери и змии са намерени и в селището от енеолит-раннобронзовата епоха до Гълъбово, неолит-ранноенеолитното селище при с. Дуранкулак (Добричко), потъналото селище Урдовиза от енеолит-раннобронзовата епоха в Китенския залив и гр. Такива е намерил и И. Митев при с. Нисово и с. Писанец (Русенско) и Исперих (Добричко), както и в Попмартиновата пещера на дунавския бряг до гр. Русе. В скални ниши до същата пещера близо до Петролната база на Русе, както и такива до с. Стрелково (Силистренско), с. Бесарбово (Русенско) и с. Карapelит (Добричко), той е намерил къснохолоцески костни останки от гущери (*Lacerta/ Podarcis*) и змии (*Colubridae* /*?Natrix natrix/ thessellata*/, *Viperidae* /*?Vipera* sp./ и гр.). В тракийския град Кабиле до едноименното село (Ямболско) от елинистичната епоха отпреди около 4700 г. Г. Рибаров е събрал многобройни останки от сухоземни костенурки, за които предполага, че се били използвани за храна. Такива той намира и в съседното светилище на богинята Кибела на Зайчи връх – завършека на Средна гора на изток. Сухоземни костенурки са намирани и в късноантичното (II – VI в. сл.Хр.) и средновековното (XI – XII в.) селище при с. Караново (Старозагорско). В римския град Никополис ad Иструм –

столицата на римската провинция Долна Мизия, са намерени 2 карапакса на гръцка костенурка, единият от които с провъртяна дупка в опашния край – указание за използването на сухоземните костенурки като „парково“ декоративно животно. В ранносредновековното селище от византийската епоха при с. Капитан Ангреево (Хасковско) палеозоологът Николай Спасов е намерил 6 фрагмента от сухоземни костенурки.

Какво показва този кратък преглед? Преди всичко, че палеохерпетологията има големи перспективи. България е почти непроучена по отношение на историята на своята херпетофауна и наличните досега сведения в почти всички случаи са били събрани при случайни и неспециализирани палеохерпетологични проучвания. Уникалното географско местоположение на страната ни в югоизточния ъгъл на Европа е превърнало нейната територия в мост за разселването на сухоземните фауни на север. Обратното – от пределите на нашата страна вероятно са напуснали европейския континент един след друг, оттегляйки ареалите си на юг, представителите на „екзотичните“ днес групи влечуги като варани, кобри, сцинкове, хамелеони и гр., част от които вероятно предстои да бъде открита! Влечугите са добри индикатори за характера на природната среда и наред с птиците (и бозайниците) могат да разкажат много за природната обстановка по нашите земи, много преди появата на човека. Без знания за състава и разпространението им представата ни за природната обстановка ще бъде непълна. Само когато добре познаваме миналото, можем да преценим настоящето. Без пълни знания за палеоекосистемите усилията ни за опазването на биологичното разнообразие на България днес няма да са успешни. ■

Изглежда са намерени останките на „Санта Мария“

Името на флагманския кораб на великия мореплавател Христофор Колумб (Christoph Columbus, 1451 – 1506) „Санта Мария“ е известно на всички любознателни хора по света. Воден от погрешната представа за възможност за достигане от бреговете на Европа до Източна Азия, като пътува на запад, Колумб повежда на 3-ти август 1492 г. малка флота от брега на Палос де ла Фронтеара. Освен

флагманския кораб „Санта Мария“ в състава на флотата са включени също корабите „Ниня“ и „Пинта“. На борда на ветроходите има общо 120 моряци. След 70-дневно пътешествие – станало известно по-късно като „първото пътешествие на Колумб до Америка“ – корабите достигат бреговете на Новия свят. Малко преди да пристигнат до брега обаче, „Санта Мария“ претърпява злополука и потъва. От останалите на повърхността отломки Колумб построява първото испанско селище на Хиспаниола – Ла Навидаг. Флагманският кораб на Колумб обаче потъва и впоследствие става изследователска цел на множество подводни археолози и любители гмуркачи.

През 2003 г. подводни археолози откриват на северния бряг на Хаити останките на едно селище, за което предполагат, че е Колумбовият Ла Навидаг. По същото време гмуркачи намират наблизко в морето остатъци от някакъв кораб, чийто произход остава тогава неясен. За да изяснят произхода на тези

останки, група подводни археолози и професионални фотографи начело с Бари Клифърд (Barry Clifford) провеждат системни проучвания. Според Клифърд „всички географски, археологически и топографски находки говорят за това, че в случая се отнася до останките на знаменития флагмански кораб „Санта Мария“ на Христофор Колумб“. Категорично заключение обаче за това още не може да се направи, тъй като междувременно, от 2003 г. – когато са направени първите достоверни подводни снимки – досега е имало немалко посегателства на нелегални търсачи на подводни съкровища. Със сигурност важни предмети, например фрагменти от бордови оръдия, са изчезнали през изминалите години. Въпреки това Бари Клифърд е убеден, че си струва едно системно изследване на подводните останки, което да хвърли окончателно светлина върху съдбата на Колумбовата „Санта Мария“.

По scinexx.de